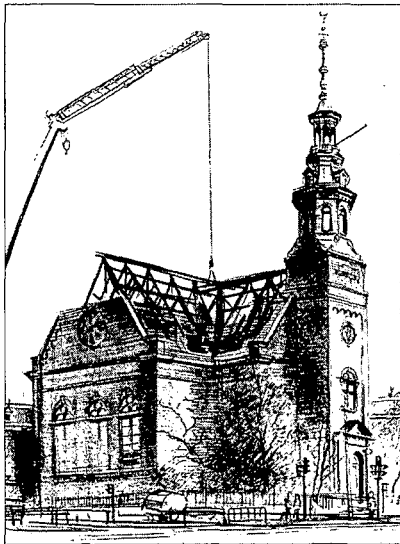

Tekeningen, die rouwproces rond sloop vormgeven

'Ja, er zijn overeenkomsten. De mens is vergankelijk, een gebouw is vergankelijk. De tijd van de mens is 80, misschien 100 jaar. Dat weet je. Maar als een gebouw zelfs die leeftijd niet haalt dan stemt me dat triest.' **Clemens Merkelbach van Enkhuizen is portretschilder. Maar daarnaast legde hij de afgelopen dertig jaar een groot aantal met sloop bedreigde kerken op tekening vast. Stadsportretten noemt Merkelbach het zelf nadrukkelijk en niet zonder reden.'**

Meer nog dan de afzonderlijke gebouwen lijkt het Merkelbach immers te doen om de aftakeling van de omgeving waarin de kerk beeldbepalend overheerste. 'Kerken en haar torens zijn de belangrijkste blikvangers van een stad.'

De uitgebrande Muiderkerk in Amsterdam, een hijskraan tilt de verbrande kaspanten eraf (foto van conte-tekening van Clemens Merkelbach van Enkhuizen, 2/3-11-1989)

De lokatie van ons gesprek is de zaal van een schitterend Amsterdams grachtenpand. Hoge ramen met uitzicht op het tuinhuis, houten vloer, grote spiegel, rieten bank, een stilleven van pioenrozen op de schildersezels. De koffie wordt geschonken in klassiek Wedgwood-servies. Uit de toon valt slechts een moderne wekkerradio op de verwarming. Maar vanavond nog komt de klokkenmaker langs om de pendule op het dressoir te repareren.

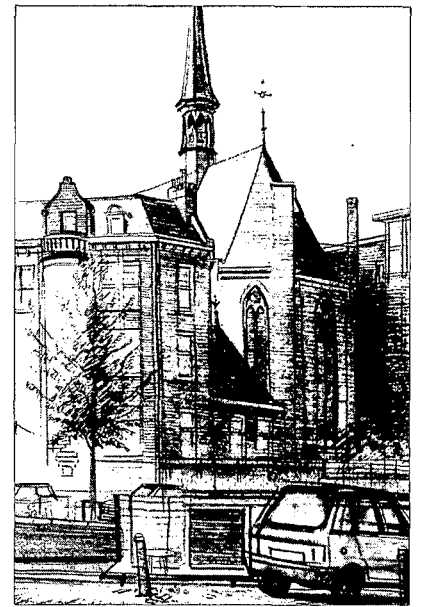
Clemens Merkelbach van Enkhuizen groeide op in het Roomse Breda. Als vijfjarig knaapje werd hij misdienaar in de *Barbarakathedraal*, hij liep er in de sacristie, had toegang tot de zolder en sprak zo de pastoor. De kerk waar Merkelbach zo vertrouwd

mee raakte was een bouwwerk van *P. J. H. Cuypers*, één van diens eerste kerken buiten Limburg. Nog altijd zijn het vooral 19de eeuwse neo-gotische kerken die Merkelbachs belangstelling trekken: 'Middeleeuwse, renaissancekerken en barokke kerken krijgen vanzelf alle bescherming. Bij de Waterstaatskerken is dat al minder vanzelfsprekend, maar de neo-gotische kerken lijken vaak ronduit vogelvrij te zijn. Nadat in 1853 weer de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland was hersteld werden er in een hoog tempo vooral neo-gotische kerken gebouwd. Vél kerken, dat besef ik ook, en waarvoor nu niet altijd meer een goede bestemming te vinden is. Maar ik verzet me tegen de manier waarop deze karakteristieke en beeldbepalende gebouwen zonder enig historisch besef gesloopt worden.'

Sint-Barbara in Breda

De eerste confrontatie met dit gebrek aan cultuurbesef ondervond

Voorraanzicht vanuit het Amsterdamse Bilderdijkpark van de RK kerk De Liefde (foto conte-tekening Clemens Merkelbach van Enkhuizen, 27-10-1989). (II)

De absispertij van De Liefde, verscholen tussen de scholen aan de Da Costa-kade. (foto conte-tekening Clemens Merkelbach van Enkhuizen van 27-9-1989). (III)

Merkelbach juist aan zijn Bredase Barbarakathedraal. Als net afgestudeerd student aan de *Academie Sint-Joost* werd Merkelbach in 1958 gevraagd als adviseur te fungeren bij de renovatie van die kerk. Hij werd echter niet als autoriteit gezien en legde het af tegen de macht van het architectenbureau *Siebers*. Met kromme tenen moest Merkelbach toezien hoe de meest essentiële kenmerken van Cuypers' bouwwerk zonder enige terughoudendheid verminkt werden. Maar het werd nog erger. Nog geen tien jaar later – in 1969 – liet *bisschop Ernst*, niet lang nadat hij er zelf gewijd was, de Sint-Barbarakathedraal slopen. Het terrein ligt al meer dan twintig jaar braak.

'Geestelijken hebben natuurlijk geen enkele kunsthistorische opleiding genoten. De goeden niet te na gesproken zijn het dikwijls cultuurbarbaren. Voor iets uit de middeleeuwen of de renaissance wil iedereen zich wel inzetten maar kerken uit de 19de eeuw ruilt men graag in voor nieuwbouw. Neo-gotiek? Was het maar echt gotisch, wordt er vaak gezegd.'

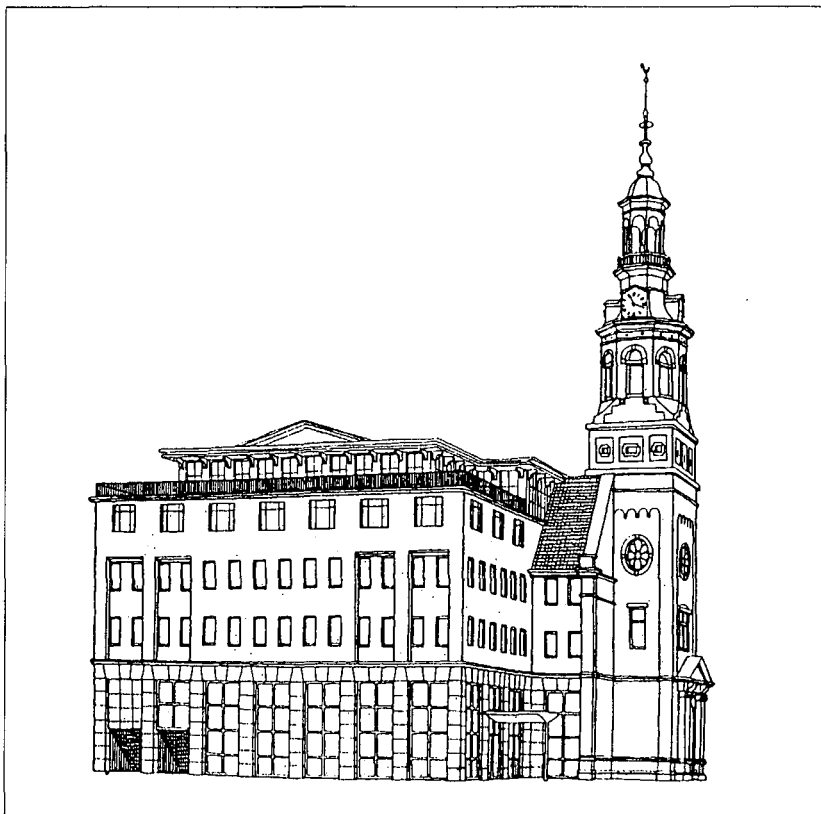
Voor de waarde van een kerk moet niet slechts het gebouw op zich bekeken worden. Voor Merkelbach is een kerk een vertrouwde blikvanger in haar omgeving, een beeldbepalende sculptuur, 90% van de mensen kennen een kerk zonder dat ze er ooit in geweest zijn. Merkelbach lijkt dan ook blij te zijn als een nieuwe bestemming voor een kerk gevonden

den wordt, zodat in ieder geval de beeldbepalende functie voor de omgeving gehandhaafd blijft.

Maar later blijkt dat hergebruik in de ogen van Merkelbach toch vaak niet meer dan surrogaat is. De katholieke liturgie verleent het gebouw een toegevoegde waarde. 'Ja, ik ben nog steeds katholiek. Praktizerend maar zeker ook kritisch. Mijn kerk is de *Sint-Nicolaaskerk*. Gelukkig is dit gebouw nog steeds als kerk in gebruik. Nog altijd kan hij kwaad worden op de wijze waarop drie kerken rond zijn woonhuis verkwanseld wer-

baasd hoezeer ik erbij betrokken raakte. Bijna twee maanden legde ik dagelijks het proces vast. Ik zat er soms al om zes uur 's ochtends vanwege het juiste licht, kwam 's avonds weer terug, nieuwsgierig naar welk stuk nu weer naar beneden was gehaald.'

Toen er nog slechts een muur overeind stond, zat meneer Merkelbach nog steeds te tekenen. De pastoor die langs fietste raakte bijna geïrriteerd toen hij hem daar weer zag zitten: 'Hou nu toch eens op, Merkelbach'.

Tekening nieuwbouw-ontwerp voor Muiderkerk in combinatie met nieuwbouw Tropenmuseum.

den. Eerst zag hij de *Vondelstraatkerk* (1873, P. J. H. Cuypers) tot kantoorruimtes verbouwd worden en niet veel later werden de *Vincentius* (1901, C. Dessing) en *De Liefde* (1885, P. J. H. Cuypers) afgebroken: 'Nu die twee gesloopt zijn besef je dat de *Vondelkerk*, de kleinste van de drie, natuurlijk als kerk gehandhaafd had kunnen en moeten blijven'.

'Hou nou toch eens op'

Na de *Vincentiuskerk*, waarover Heemschut al eerder berichtte, legde Merkelbach afgelopen zomer ook de afbraak van *De Liefde* (eigenlijk: kerk van Nicolaas en Barbara) aan de Amsterdamse Bilderdijkstraat/Da Costa kade nauwgezet vast. 'Bij de sloop van *De Liefde* was ikzelf ver-

Maar Merkelbach tekende door, tot de totale kaalslag toe. Als om zijn betrokkenheid te tonen merkt hij op: 'De sleutel van de kerk zit nog aan m'n bos'.

Een kerk, waarvan Merkelbach de verwoesting door brand vastlegde is de *Muiderkerk* in Amsterdam. Gelukkig kan de toren van deze kerk blijven staan. De kerk zelf wordt waarschijnlijk afgebroken. In de plaats ervan komt een nieuw kerke-lijk centrum, gecombineerd met nieuwbouw voor het Tropenmuseum. 'Als ik klaar ben valt er iets van me af, ben ik leeg. Ben ik blij dat het af is. Een vreemd gevoel ook: gedepri-meerd door de sloop en voldaan dat ik het stap voor stap heb kunnen vastleggen'.

'Een vormgegeven rouwproces',

zo typeerde *dr. P. C. J. van Dael* bij de opening van een tentoonstelling ooit Merkelbachs werk. 'Vormgeven' – uiteraard – want Merkelbach is tenslotte kunstenaar. En hoewel het hem daar in eerste instantie niet om te doen is, blijkt de sloop onvermijdelijk zijn eigen schoonheid op te roepen: het fraaie strijklicht dat op eens het koor binnenvalt na de sloop van de zijbeuk, de plotselinge doorkijk op de *Westertoren*, het contrast tussen het kwetsbare Mariabeeld en de machtige hijskraan. Merkelbach ziet het en legt het vast, gedetailleerd en impressionistisch.

Het is zijn – bescheiden, zo meent hijzelf – bijdrage aan het behoud van het neo-gotische erfgoed. Van verdere inmenging ziet hij bewust af: 'Ik zit in geen enkele commissie, dan moet je maar diplomatiek zijn en dat wil ik niet, ik wil vrij zijn. Al mijn woede stop ik in mijn tekeningen.'

Merkelbach heeft weliswaar van enkele gebouwen schilderijen hangen, ook kan hij wat aquarellen laten zien, maar het merendeel van zijn werk bestaat uit pen- of contétekeningen.

'Jij maakt nu met een pen notities van wat ik zeg. Zo doe ik het ook. Ik maak notities van wat ik zie. Ik wil zo direct mogelijk werken. Daarom gebruik ik een pen. Omdat ik toch meer wil vastleggen dan een impressie, kom ik een dag later nog een keer terug. Dan versterk ik de accenten, waardoor het gebouw vrij in zijn omgeving komt te staan.'

Na een groot aantal tekeningen van de kerk laat Merkelbach tenslotte wat foto's zien, van hem gemaakt terwijl hij op z'n krukje aan het werk is. Het zijn ontluisterende plaatjes in typisch Amsterdamse decors: een natte stoep, dubbelgeparkeerde auto's, op de achtergrond schittert de lichtbak van een snackbar. Lege beelden zonder een herkenningspunt. Door de tekenende figuur van Merkelbach vermoed je de kerk in de onmiddellijke nabijheid, maar je ziet haar niet. Juist het besef van haar bestaan maakt de kerk op de foto's zo nadrukkelijk afwezig. Ongewilde symboliek van een amateurfotograaf. Even dominant zal de kerk enkele weken later ook in het straatbeeld ontbreken.

Een expositie van het werk van Merkelbach is in voorbereiding. Deze vindt in het voorjaar plaats plaats in het museum voor Religieuze Kunst, Vorsteburg 1, Uden (NB)